

Prof. dr hab. Krzysztof Leśniewski
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii, Instytut Ekumeniczny

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Mgr. Tomasza Kuprjanowicza,
Stauropeigialny Optyński Monaster Wprowadzenia Matki Bożej do Świątyni w Kozielsku.
Ośrodek *Starczystwa* na przełomie XIX i XX wieku
Rozprawa doktorska napisana na Wydziale Teologicznym
Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej
po kierunkiem prof. dr. hab. Włodzimierza Wołosuika
i promotora pomocniczego ks. dr. Doroteusza Sawickiego,
Warszawa 2018, ss. 212 (komputeropis).

Starcy (gr. *gerontes*) to mnisi obdarzeni charyzmatem duchowego przewodnictwa, który ma swą podstawę w ich zjednoczeniu z Bogiem w Trójcy Przenajświętszych Osób, dzięki wierze ze słuchania Słowa Bożego, uczestnictwu w życiu liturgicznym oraz podejmowaniu różnorodnych zmagania duchowych (cs. *podwigi*). Początki instytucji starców (cs. *starczystwo*) są nierozdzielnie związane z początkami życia monastycznego w IV wieku. Instytucja starców od wieków posiada wielkie znaczenie w tradycji monastycznej chrześcijaństwa wschodniego. Kierownicy czy też przewodnicy duchowi pełnili swą charyzmatyczną posługę we wspólnotach monastycznych zarówno w Egipcie i Syrii, w Monasterze św. Katarzyny na Synaju, w Konstantynopolu i Kapadocji, jak i na Świętej Górze Athos. W minionych wiekach posługa starców ceniona była również w krajach słowiańskich, a szczególnie w tych centrach monastycznych, gdzie praktykowana była duchowość hezychastyczna. Starcy bowiem charakteryzowali się radykalnym dążeniem do naśladowania uniżenia (gr. *kenosis*) Jezusa Chrystusa, poprzez życie w prostocie, posłuszeństwie, ubóstwie, czystości i pokorze. Współcześnie w Kościele prawosławnym coraz bardziej zauważalna jest potrzeba obecności starców i korzystania z ich posługi, a zwłaszcza z daru rozróżniania duchów (gr. *diakrisis ton pneumaton*), wglądu duchowego (gr. *orasis*) w serce człowieka oraz ewangelicznej mądrości słowa. Wszyscy potrzebujemy duchowych autorytetów, aby

ukierunkowywać nasze życie na zbawienie wieczne oraz odpowiedzialnie ukierunkowywać naszą wolność, aby rodziła owoce miłości, poprzez urzeczywistnianie dobra, prawdy i piękna w międzyosobowych relacjach.

Szczególną pomocą w budzeniu pragnienia radykalizmu chrześcijańskiego życia mogą być święci Starcy z monasteru optyńskiego. Z tego też względu dobrze się stało, iż powstała rozprawa doktorska, napisana przez Pana mgr. Tomasza Kuprjanowicza na ten właśnie temat.

I. Ocena merytoryczna rozprawy

Autor w swojej rozprawie przedstawił dzieje Optyńskiego Monasteru w Kozielsku oraz osoby i dzieło najwybitniejszych starców, którzy byli związani z tym ważnym ośrodkiem monastycznym w Rosji. Celem jego badań naukowych była „analiza duchowego doświadczenia *starczestwa* Pustelni Optyńskiej jako fenomenu rosyjskiej prawosławnej religijności, formującego jej światopoglądowy i zachowawczy kontekst” (s. 5), dzięki czemu miało stać się możliwe ujawnienie jego wpływu na rozwój monastycyzmu XIX i XX wieku (por. s. 5). Ze względu na tak sformułowany cel rozprawa w swej treści uwzględnia zarówno wątki historyczne, jak i z zakresu teologii duchowości monastycznej. Rozprawa mgr. Tomasza Kuprjanowicza, licząca 212 stron, rozpoczyna się *Wstępem* (s. 4-12), w ramach którego zostały wyodrębnione cztery części, a mianowicie: *Przyczyna i cel zaistnienia pracy* (s. 4-6), *Obiekt badawczy a stan współczesny badań* (s. 6-9), *Zastosowana metodyka badań* (s. 9-11) oraz *Aspekt strukturalno-treściowy dysertacji* (s. 11-12). Zasadniczy korpus pracy to trzy rozdziały (s.13-193), zwieńczone *Zakończeniem* (s. 194-196) i *Bibliografią* (s. 197-202). Integralną częścią rozprawy jest również *Załącznik* (s. 203-208). Całość wieńczy *Streszczenie* (s. 209-210) oraz angielskojęzyczne *Summary* (s. 211-212).

Autor w *Wstępie* najpierw skoncentrował się na podaniu przyczyny oraz celu badań, następnie określił źródła rozprawy oraz współczesny stan badań, jak również zastosowaną metodykę badań, by w końcowej części Wstępu omówić treść poszczególnych rozdziałów. Cel badań podjętych w pracy został dookreślony poprzez wyróżnienie konkretnych pięciu zadań, a mianowicie: wyjaśnienie fenomenu *starczestwa*, rekonstrukcji wizji światopoglądowej *starczestwa* w oparciu o żywoty świętych oraz literaturę pamiętnikarską i epistolarną, porównanie doświadczenia religijnego Starców Optyńskich z doświadczeniem Ojców żyjących w pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa, wskazanie cech charakterystycznych doświadczenia religijnego Starców Optyńskich oraz analizę

oddziaływania posługi Starców Optyńskich na ówczesną społeczność rosyjską. Omówienie źródeł rozprawy ma zasadniczo odniesienie do przypisów, w których podane są dane bibliograficzne, choć nie jest to konsekwentne, gdyż brak jest dokładnych informacji o dziełach mniszki Ignatii. Autor nie podał we *Wstępie* również odniesień do publikacji wzmiankowanych polskich autorów opracowań, a mianowicie: Piotra Chomika, Sławomira Jarocewicza i Andrzeja Kamińskiego. Można również zadać sobie pytanie o kryterium, na podstawie którego Doktorant decydował o przynależności poszczególnych pozycji bibliograficznych do źródeł lub do opracowań. Od pracy historycznej oczekiwać należy, że będzie w niej jednoznacznie rozróżnione co jest źródłem a co opracowaniem. Zdaniem recenzenta stwierdzenie, że „Obiektem badawczym są materiały teoretyczne, artystyczne, publicystyczne, pamiętnikarskie i epistolarne, zestawiające dzieła Starców Pustelni Optyńskiej i informację o nich” (s. 6) jest zbyt ogólne i wymagałoby dokładnego doprecyzowania, które dzieła zostaną uwzględnione. Pisząc o zastosowanej w dysertacji metodyce badań Autor nawiązuje do metod badawczych stosowanych w psychologii (por. s. 9), ale konkretnie żadnej z nich nie wymienia. O ile zastosowanie metody historycznej jest oczywiste i w pełni zasadne, to zastosowanie metody fenomenologicznej do interpretacji duchowości chrześcijańskiej niesie z sobą niebezpieczeństwo nadmiernej subiektywizacji rzeczywistości Bosko-ludzkiej, co jest niestety jest obecne w ocenie hezychazmu przez A.S. Chorużego. Dobrze, że w podsumowaniu opisu metod została przywołana metoda analizy kompleksowej, w ramach której Doktorant zadeklarował „podejście międzydyscyplinarne” (s. 11). Zastanawia również, dlaczego w omawianiu różnych aspektów starczestwa: kulturowego, społecznego, antropologii filozoficznej i świadomości religijnej (por. s. 11) zabrakło odniesień do antropologii teologicznej.

Zaproponowana przez mgr. Tomasza Kuprjanowicza struktura rozprawy uwzględnia zarówno analizę fenomenu starczestwa, jak i dzieje Monasteru Optyńskiego oraz żywoty i posługę duchową najważniejszych Starców tego ważnego w historii Rosji ośrodka monastycznego.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Zarys fenomenu „starczestwa”*, Autor określa *starczestwo* jako „zjawisko w cerkiewnym życiu”, które zazwyczaj utożsamia się „z duszpasterstwem monasterskim”, „mające za bezpośrednią podstawę Świętą Ewangelię” (s. 15), a następnie przedstawia genezę rozwoju starczestwa, uwzględniając zarówno przesłanki biblijne, jak i dzieła Ojców Kościoła. W punkcie 2. zostały opisane symptomy starczestwa (pouczania, napominanie, pocieszanie, posłuszeństwo, prorocтво, rozróżnianie duchów, przewidywanie przyszłości, pokora, beznamietność). Szkoda, że każdy z tych symptomów nie

został wyróżniony w strukturze rozprawy jako podpunkt. Od Autora pracy doktorskiej należałoby oczekiwać też większej precyzji terminologicznej. Przykładowo, w tłumaczeniu z języka rosyjskiego na język polski cytatu z dzieła abby Thalassiosa (*Sotnia pierwaja* 50, *Dobrotolubije*) pojęcie *um* (gr. *nous*) zostało oddane słowem „rozum” (ros. *razum*, gr. *dianoia*), zamiast pojęcia „umysł” (por. s. 30). W przedstawianiu istotnych kwestii w ramach duchowości prawosławnej jest bardzo ważne stosowanie poprawnej wschodnio-chrześcijańskiej terminologii antropologicznej. Dla recenzenta jest również interesujące jakie jest znaczenie pojęcia „samoskupienie” (s. 35). Czy występuje ono w rosyjskiej literaturze z zakresu duchowości? A jeśli tak, to czy ma ono odniesienie do greckich pojęć: uwaga (gr. *prosoche*) oraz czujność (gr. *nepsis*)? W trzecim punkcie pierwszego rozdziału zostało omówione znaczenie starczestwa w przewodnictwie duchowym we wschodnio-chrześcijańskiej tradycji monastycznej, ze wskazaniem również osób staroruskich i rosyjskich starców-sповідników.

Rozdział drugi ma charakter historyczny. Zostały w nim przedstawione dzieje Stauropigialnego Monasteru Optyńskiego. W punkcie pierwszym, zatytułowanym *Historia monasteru*, Autor – korzystając z literatury źródłowej i opracowań – przedstawia istotne wydarzenia, rozpoczynając od przyczyn założenia Pustelni Optyńskiej i kończąc na latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Wgląd czytelnika w historię monasteru byłby bardziej owocny, gdyby ta część rozprawy została podzielona na mniejsze części składowe, odnoszące się do istotnych okresów w jego funkcjonowaniu. Należałoby, wyróżnić periodyzację dziejów monasteru w formie podpunktów, co też wynika z samej treści tego punktu. Metodologicznie nie jest jasne dlaczego Autor podzielił rozdział drugi na: *Historię monasteru* oraz *Stan na przełomie XIX i XX wieku*. Można się domyślać, że był to szczególny czas w dziejach tego centrum monastycznego. Warto jednak zauważyć, że strukturalnie byłoby bardziej poprawnie, jeżeli rozdział drugi zatytułowany byłby np. *Dzieje Stauropigialnego Optyńskiego Monasteru*, a w ramach jego struktury zostały wyróżnione poszczególne okresy istotne w jego dziejach. Wydaje się również, że wyodrębnienie poszczególnych problemów dla prawosławia w XIX wieku oraz precyzyjne wskazanie poszczególnych rodzajów działalności w monasterze ułatwiłoby Czytelnikowi rozprawy uchwycenie istotnego znaczenia tego centrum monastycznego w dziejach prawosławia w Rosji.

W rozdziale trzecim Autor skoncentrował się na osobach i posłudze Starców Optyńskich. Tytuł pierwszego punktu w *Spisie treści*, a mianowicie: *Narodziny optyńskiego „starczestwa”* (s. 2), jest treściowo poszerzony w korpusie pracy: *Narodziny optyńskiego „starczestwa”. Rozwój życia duchowego. Sukcesja „starczestwa”* (s. 93). Już samo sformułowanie tego

punktu jednoznacznie wskazuje na potrzebę podzielenia go na trzy podpunkty i ponownego sprecyzowania tytułu punktu pierwszego w taki sposób, aby uwzględniał wyodrębnione treści. Należałoby również uwzględnić w podziale punktu pierwszego przedstawienie osób poszczególnych Starców Optyńskich. W rozprawie zostały ukazane istotne fakty biograficzne z życia świętych starców (Leonida, Makarego, Mojżesza, Antoniego, Ilariona, Ambrożego, Anatola, Izaaka, Józefa, Warsonofiusza, Anatola Młodszego, Nektariusza, Nikona i Izaaka Optyńskiego II). Bardzo interesującą częścią dysertacji jest punkt 2 rozdziału trzeciego, w którym Autor analizuje *Wyjątkowość fenomenu „starcztwa” w Optynie*. Podkreśla on znaczenie „wyłącznego posłuszeństwa” w życiu duchowym, nieustannej modlitwy Jezusowej, zachowywania „świętego milczenia” oraz przeżyć mistycznych (w formie objawień Bogurodzicy i świętych). W trzecim, ostatnim, punkcie rozdziału trzeciego została przedstawiona *Charakterystyka duchowej działalności starców*. Wskazanie na charyzmaty poszczególnych Starców Optyńskich świadczy o tym, że posługa „starcztwa” miała zróżnicowany charakter i stanowiła skutek współdziałania (gr. *synergeia*) tych wybrańców Bożych z Bogiem w Trójcy Przenajświętszych Osób. Tak, jak i w innych fragmentach recenzowanej rozprawy, tak również i w odniesieniu do tego punktu wydaje się zasadne wyodrębnienie osobnych podpunktów przedstawiających działalność wydawniczą Pustelni Optyńskiej i relacje Starców z wybitnymi rosyjskimi myślicielami religijnymi XIX wieku (F. Dostojewskim, L. Tołstojem czy W. Sołowiowem, K. Leontiewem).

W *Zakończeniu*, które powinno być podsumowującą częścią całej rozprawy, Doktorant dowodzi, że „Życie Starców Optyńskich było oparte na ofiarnej miłości do ludzi, która nie naruszała wolności drugiego człowieka, ale prowadziła go ku wierze i dzieliła z nim życie w Chrystusie” (s. 194). W pełni można zgodzić się z Autorem, że „Oceniając duchowe doświadczenie tych starców, można stwierdzić, że w niczym oni nie ustępują starożytnym starcom. Jedynie wcielenie tego doświadczenia w życie współczesnych przybiera nieco inne formy, niż u starożytnych ojców” (s. 196). Powyższe, ogólne wnioski z rozprawy, powinny być wplecione w systematyczne przedstawienie wniosków z poszczególnych rozdziałów. Szkoda, że zabrakło w *Zakończeniu* wskazania kierunku dalszych badań nad dziejami Stauropigialnego Optyńskiego Monasteru oraz posługującymi w nim świętymi Starcami, którzy pełnili ważną rolę przewodników duchowych dla prawosławnych chrześcijan w XIX i na początku XX wieku.

Załącznik rozprawy to fotokopia kilku stron *Ustawu Koniewskiego*, który w latach 1820-1825 został przejęty z Monasteru Koniewskiego przez Stauropigialny Optyński Monaster. Niestety, Autor nie podał źródła fotokopii tego dzieła.

2. Ocena formalna rozprawy

Od strony formalnej rozprawa p. mgr. Tomasza Kuprjanowicza stanowi studium analityczno-syntetyczne. Zasadniczo cechuje się metodologiczną poprawnością. Problem badawczy, określony przez Autora jako cel badań, skonkretyzowane zadania badawcze, obrane metody i struktura rozprawy zostały sprecyzowane we *Wstępie* (por. s. 6-12).

Bibliografia została podzielona jedynie na źródła i opracowania. Dobór dzieł do źródeł nie jest, niestety, konsekwentny. Bardziej zasadny byłby podział na źródła (dzieła Starców Optyńskich i ich żywoty, dzieła dotyczące historii Stauropigialnego Optyńskiego Monasteru), literaturę patrystyczną (dzieła Ojców Kościoła, opracowania dzieł Ojców Kościoła), opracowania (dotyczące dzieł Starców Optyńskich i ich żywotów oraz dziejów Stauropigialnego Optyńskiego Monasteru) i literaturę pomocniczą.

Technika zapisu bibliograficznego jest poprawna. Język rozprawy jest zrozumiały, choć łatwo zauważyć nie do końca konsekwentną pisownię niektórych terminów cerkiewnych. Zdecydowana większość twierdzeń i wniosków sformułowanych zostało na podstawie odniesienia do źródeł i opracowań. W rozprawie jest wiele bardzo krótkich paragrafów, które powinny być połączone w większe części, składające się na poszczególne wątki treściowe. W ramach omawiania rozdziałów pracy została wskazana potrzeba precyzyjnych podziałów jej treści, aby zostały przedstawione w strukturze trzypoziomowej. Każdy z trzech rozdziałów dysertacji rozpoczyna się od wprowadzenia w podejmowaną w nim problematykę. Niestety Autor nie zapowiada w tych wprowadzeniach głównych problemów badawczych, jakie będą w nich podejmowane. W pracy zabrakło również podsumowania w zakończeniu każdego z rozdziałów. Pod względem formalnym dysertacja nie jest jeszcze doskonała w warstwie stylistycznej i interpunkcyjnej. Zdarzają się literówki i przypadkowe połączenia wyrazów. Sformatowanie rozprawy niestety nie zostało dokonane precyzyjnie.

Problematyka dotycząca Starców Optyńskich, jak i ich monasteru, od kilkudziesięciu lat jest w polu zainteresowań naukowców: historyków, teologów i kulturologów. W Polsce recenzowana rozprawa jest kolejnym przyczynkiem naukowym, który będzie inspirować do dalszych bardziej szczegółowych badań. Jej Autor podjął się trudnego zadania wymagającego zarówno wiedzy historycznej, jak i teologicznej. Należy docenić jego zmagania naukowe, mające na celu ukazanie nie tylko znaczenia charyzmatu „starczestwa” w przeszłości, ale również troskę o to, aby wierni prawosławni w mogli spotkać w obecnie funkcjonujących monasterach przewodników duchowych na miarę wielkich Starców.

Wniosek końcowy

Krytyczny przegląd recenzowanej rozprawy pozwala stwierdzić, iż pomimo wskazanych powyżej jej mankamentów, stanowi ona dojrzałą pracę badawczą, ujawniającą sprawność metodologiczną i znaczne wartości merytoryczne. Autor rozprawy podjął się opracowania tematu wymagającego zarówno wiedzy historycznej, jak i teologicznej. Mając na uwadze wymienione wyżej walory należy stwierdzić, że dzieło mgr Tomasza Kuprjanowicza spełnia wymogi stawiane tego rodzaju pracom naukowym, zgodnie z przepisami artykułu 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tj. Dz.U. z 2017 r. poz. 1523). Z tego też względu stawiam wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego Pana mgr. Tomasza Kuprjanowicza, czyli dopuszczenie go do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

Lublin, 15. III. 2019

Kierownik Katedry
Teologii Prawosławnej

prof. dr hab. Krzysztof Leśniewski